

ΠΑΡΑΒΑΣΙΣ - ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ [2]

ΠΡΑΚΤΙΚΑ Α΄ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΥ ΘΕΑΤΡΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΘΕΑΤΡΟ ΑΠΟ ΤΟΝ 17^ο ΣΤΟΝ 20^ο ΑΙΩΝΑ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΙΩΣΗΦ ΒΙΒΙΛΑΚΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΘΕΑΤΡΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ERGO

ΧΡΥΣΟΘΕΜΙΣ ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΑΣΙΛΑΚΟΥ
ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΜΟΝΟΠΡΑΚΤΕΣ ΚΩΜΩΔΙΕΣ ΤΟΥ 19^{ου} ΑΙΩΝΑ
ΜΙΑ ΠΡΩΤΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Με μακρινούς προγόνους τους ρωμαϊκούς μίμους¹ και αργότερα τις μεσαιωνικές μονόπρακτες φάρσες και ηθολογίες,² τα αυτοσχέδια αυτά θεατρικά είδη³ που σκιαγραφούσαν ελαττώματα και κωμικές πλευρές της κοινωνίας, είχαν ένα κοινό χαρακτηριστικό: τη συντομία, για να μην καταπονούνται οι θεατές, που τα παρακολουθούσαν όρθιοι, να παίζονται σε πλατείες και αγορές.

Η μορφή αυτή του ανώνυμου συνήθως θεατρικού έργου θα καλλιεργηθεί ιδιαίτερα τον 16^ο αι. στην Ευρώπη (Γαλλία *soties*, Γερμανία-Fastnachtspiele, στην Ολλανδία *Kluchtspelen*, στην Ισπανία *Saynetes*, στην Ιταλία τα γνωστά έργα της *Commedia dell' arte* και στην Αγγλία), για να πάρει τη μορφή της επώνυμης μονόπρακτης κωμωδίας από το Μολιέρο στη Γαλλία το 17^ο αι. και από το Γκολντόνι στην Ιταλία το 18^ο αι. Όμως ο 19^{ος} αι. είναι η χρονική περίοδος που τα μονόπρακτα έργα (δράματα και κωμωδίες) θα γνωρίσουν τη μεγαλύτερη άνθηση.⁴

Η καθιέρωση, σε κάθε παράσταση, παρουσίασης μιας μονόπρακτης κωμωδίας, μετά το παιζόμενο δράμα, με στόχο τη δημιουργία ευχάριστης ψυχικής διάθεσης στο θεατή, θα αποτελέσει το κίνητρο ιδιαίτερης καλλιέργειας του είδους.

Η ευρωπαϊκή αυτή συνήθεια θα περάσει και στην ελληνική σκηνή. Έτσι ο μελετητής του νεοελληνικού θεάτρου του 19^{ου} αι. βρίσκεται μπροστά σε έναν εντυπωσιακό αριθμό τίτλων μονόπρακτων έργων. Το γεγονός αυτό παρακίνησε την ομιλούσα να ξεκινήσει μίαν έρευνα εντοπισμού, καταγραφής και συγκέντρωσης μονόπρακτων έργων του 19^{ου} αι., πρωτότυπων και μεταφρασμένων στην ελληνική γλώσσα.

Στην υπάρχουσα βιβλιογραφία ο Νικ. Λάσκαρης περιστασιακά μόνο αναφέρεται σε μονόπρακτες κωμωδίες, ενώ σοφά ο Γ. Σιδέρης έχει αφιερώσει σ' αυτές ένα ολόκληρο κεφάλαιο της ιστορίας⁵ του

¹ Βλ. ενδεικτικά M. Bieber, *The history of the greek and roman theater*. Princeton, 1961. G. Duckworth, *The nature of roman comedy: A study in popular entertainment*. Princeton, 1952. Β., Παπαϊωάννου *Η σάτιρα στην αρχαία ελληνική και λατινική λογοτεχνία. Θεσ/νίκη*, 1965. Μάο. Πλωρίτης, *Μίμος και μίμοι*. Αθήνα, Καστανιώτης 1990.

² Βλ. ενδεικτικά. *Everyman and company: Essays on the theme and structure of the european moral play*. Ed. by Donald Gilman. New York, Ams Press, 1989. John Wesley Harris, *Medieval theatre in context. An introduction*. London, Routledge, 1992. Glynn Wickham, *The medieval theatre* 3rd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 1995. E.K. Chambers, *The me-*

dieval stage. Mineola, New York, Dover Publications, 1996.

³ Μονόπρακτες κωμωδίες, φάρσες, σάτιρες. Στο 19^ο αι. απαντώνται με τους χαρακτηρισμούς: «κωμωδία», «φλύαξ», «μίμος», «μίμησης», «λέσχη», «σκώμμα», «χαρακτήρ», «διαλογή», όρους που χρησιμοποίησε κυρίως ο Δημ. Κορομηλάς.

⁴ Ηλίας Βουτιεριδής «Τα μονόπρακτα θεατρικά έργα». *Νέα Εστία*, έτος Δ', αρ. 80, 15 Απρ. 1930, σσ. 406-412.

⁵ Γιάννης Σιδέρης, «Προς μίαν αναγέννηση. Α' Οι μονόπρακτες κωμωδίες». Στην: *Ιστορία του νέου Ελληνικού Θεάτρου*. Τόμ. Α' 1794-1908, Αθήνα, Μουσείο και Κέντρο Μελέτης του Ελληνικού Θεάτρου, Καστανιώτης, 1990, σσ. 97-114.

για το νεοελληνικό θέατρο, καθώς και εκτενές άρθρο του για τον πατέρα της ελληνικής μονόπρακτης κωμωδίας, όπως τον ονομάζει, τον Άγγελο Βλάχο,⁶ όπου παραθέτει μεγάλο αριθμό τίτλων, με όσα στοιχεία διαθέτει για κάθε έργο (συγγραφέα, χρονολογία έκδοσης, στοιχεία παραστασιογραφίας).

Η μέχρι σήμερα έρευνα όμως απέδειξε ότι τα μονόπρακτα έργα του 19^{ου} αι. και ιδιαίτερα οι κωμωδίες είναι πολύ περισσότερα από τα μνημονευόμενα από το Γ. Σιδέρη.⁷ Υπολογίζονται σε 470 περίπου τα μονόπρακτα έργα, κείμενα των οποίων έχουν διασωθεί μέχρι σήμερα και εντοπίστηκαν ως αυτοτελείς εκδόσεις σχεδόν στο σύνολό τους και μερικώς σε περιοδικά και εφημερίδες.⁸ Εάν γίνει ποτέ δυνατή η πλήρης αποδελτίωση του ελληνικού τύπου του 19^{ου} αι., πιστεύω ότι ο αριθμός αυτός θα αυξηθεί εντυπωσιακά. Σημαντικός είναι ο αριθμός των τίτλων των μονόπρακτων κωμωδιών που παίχτηκαν. Από αυτές σήμερα μπορούμε να μελετήσουμε μόνο όσες κωμωδίες έχουν εκδοθεί, ή το κείμενό τους έχει διασωθεί ως χειρόγραφο, ή βρίσκεται δημοσιευμένο σε κάποιο έντυπο. Υπάρχει όμως και ένας σεβαστός αριθμός κωμωδιών που γνωρίζουμε μόνο ως τίτλους παραστάσεων, που και αυτοί κατά τη συνήθεια της εποχής συχνά παραλλάσσονταν.⁹

Αν και, κατά μία γενική εκτίμηση, δεν πρόκειται για έργα μεγάλης έμπνευσης και πνοής, όμως ένας τόσο μεγάλος αριθμός θεατρικών κειμένων δεν μπορεί, παρά να συγκροτεί μία ιδιότυπη θεατρική λογοτεχνία που αξίζει να μελετηθεί.

Πέρα από τη χρονολογική παρουσίασή τους από το Γ. Σιδέρη και το χωρισμό τους σε κωμωδίες που παίχτηκαν και σε *αναγνωστικές* κωμωδίες, το θεατρικό αυτό υλικό, για την καλύτερη προσέγγισή του απαιτείται να χωριστεί α') σε θεματολογικές κατηγορίες και β') σε κατηγορίες μορφής.

Στην πρώτη ομαδοποίηση συγγραφικής παραγωγής ανήκουν: α') οι κωμωδίες ηθών, β') οι κωμωδίες παρεξηγήσεων, γ') οι κωμωδίες χαρακτήρων, δ') οι πολιτικές κωμωδίες, ε') οι αρχαιόθεμες κωμωδίες και στ') τα μονόπρακτα δράματα, χωρίς να σημαίνει ότι δεν υπάρχουν και ανάμεικτα είδη όπως π.χ. πολιτικές κωμωδίες και συγχρόνως κωμωδίες ηθών ή χαρακτήρων.

Στη δεύτερη ομαδοποίηση που αφορά στη μορφή ανήκουν: α') οι κωμωδίες *μετ' ασμάτων*, β') οι θεατρόμορφοι διάλογοι και γ') οι μονόλογοι.

Η παρούσα εισήγηση θα επικεντρωθεί στις μονόπρακτες πολιτικές κωμωδίες του 19^{ου} αι., που πολύ λίγο έχουν προσεχθεί. Στη θεματική αυτή κατηγορία μπορούν να περιληφθούν τουλάχιστον 35 έργα από την παραπάνω αναφερθείσα θεατρική παραγωγή, που κι αυτά με τη σειρά τους μπορούν να υποδιαιρεθούν σε:

- α') πολιτικές κωμωδίες που αναφέρονται στο πολιτικό σύστημα της χώρας και κυρίως στη φαύλη λειτουργία του κοινοβουλευτισμού στην Ελλάδα, καθώς και σε θέματα πολιτικής επικαιρότητας,
- β') κωμωδίες με αντικείμενο τα εθνικά θέματα και την ελληνική εξωτερική πολιτική (σχέσεις της Ελλάδος με τις μεγάλες δυνάμεις - Μεγάλη Ιδέα),
- γ') έργα που αναφέρονται στον τύπο (δημοσιογραφία) ως τέταρτη μορφή εξουσίας και στις σχέσεις του με το πολιτικό σύστημα της χώρας και

⁶ Γιάννης Σιδέρης, «Ο πατέρας της ελληνικής μονόπρακτης κωμωδίας», *Νέα Εστία*, τόμ. 46, αρ. 539, Χριστούγεννα 1949. Αφιέρωμα στον Άγγελο Βλάχο, σσ. 42-63.

⁷ Για μια νεότερη πρώτη καταγραφή βλ. Χ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, *Το Ελληνικό θέατρο στην Κωνσταντινούπολη το 19^ο αιώνα*. Τόμ. Α' Αθήνα, Νέος Κύκλος Κωνσταντινουπολιτών,

1994, σσ. 192-208.

⁸ Η καταγραφή τους θα περιληφθεί σε μελλοντική έκδοση.

⁹ Βλ. ενδεικτικά: *Ο Μπάριμπα Λάμπρος ή Η εξοχική οικία* ή *Το Αγροκίπριον*. Επίσης *Ο Αγροκογιάννης ή Γάμος άνευ νύμφης* ή *Ο μνηστήρ της Αρχοντούλας* κ.ά. Η συνήθεια αυτή χρήσης παραλλαγμένων τίτλων καθιστά σήμερα δυσχερή την ταύτιση των έργων.

δ') κωμωδίες χαρακτήρων, ηθών κ.ά. με διαφορετική θεματολογία, όπου σε δεύτερο επίπεδο σατιρίζεται κάποια πολιτική κατάσταση ή επίκαιρο γεγονός.

Ως προς τις κατηγορίες μορφής εντοπίζονται α') πολιτικές κωμωδίες μετ' ασμάτων και β') μία μεγάλη κατηγορία αποτελούν οι θεατρόμορφοι διάλογοι σατιρικού πολιτικού περιεχομένου.

Χρονολογικά πολιτικές μονόπρακτες κωμωδίες εντοπίζονται στο β' μισό του 19^{ου} αι. και ιδιαίτερα από την περίοδο της βασιλείας του Γεωργίου του Α' και ύστερα. Με το άρθρο 14 του Συντάγματος του 1864¹⁰ κάθε πολίτης ήταν ελεύθερος να δημοσιοποιήσει τους στοχασμούς του προφορικά, εγγράφως και διά του τύπου. Ο τύπος είναι ελεύθερος. Η λογοκρισία ως και παν άλλον προληπτικόν μέσον απαγορεύονται.¹¹ Χωρίς να έχουν λοιπόν το φόβο να υποστούν τις πολιτικές διώξεις του Αλεξ. Σούτσου,¹² θα βρεθούν πολλοί συγγραφείς, επώνυμοι και ανώνυμοι, που μέσα από τις μονόπρακτες κωμωδίες θα εκφράσουν τις πολιτικές τους απόψεις, θα κατηριάζουν τα κακώς κείμενα της ελληνικής πολιτικής ζωής, θα ηθικολογήσουν, ή θα προτείνουν λύσεις.

Από την ελληνική θεατρική δημιουργία του α' μισού του 19^{ου} αι. δύο έργα μπορούν να ενταχθούν στην κατηγορία των μικρών έργων με πολιτικό περιεχόμενο. Είναι *Ο αυλικός ο πεφωτισμένος* του Γεωργίου Σούτσου, έργο μικρό σε έκταση, χωρισμένο σε δύο σύντομες πράξεις, που κατηριάζει το φαναριώτικο αυλικό περιβάλλον¹³ και το μονόπρακτο δράμα *Η Ελλάς και ο ξένος* του Γεωργίου Λασσάνη, έργο *μανιφέστο* των αιτημάτων της υπόδουλης Ελλάδας για ελευθερία και αναγνώριση, γραμμένο το 1820 στις παραμονές της ελληνικής επανάστασης (Μόσχα 1820).¹⁴

Αντίθετα στο χώρο της πολύπρακτης δραματουργίας προηγούνται δύο πρωτομάστορες της πολιτικής κωμωδίας ο Αλέξανδρος Σούτσος¹⁵ (1803 - 1863) και ο Μιχαήλ Χουρμούζης¹⁶ (1804-1882).

Πολιτικού περιεχομένου είναι τα έργα *Πρωθυπουργός* (Βρυξέλλες 1843), *Ατίθασος ποιητής* (Βρυξέλλες 1843) και *Συνταγματικόν σχολείον* (Αθήνα, 1852) του Αλεξ. Σούτσου,¹⁷ αλλά και στην πρώτη του κωμωδία *Ο Άσωτος* (Ναύπλιο, 1830) εντοπίζονται σαφείς πολιτικές νύξεις.¹⁸ Πολιτικές είναι επίσης οι κωμωδίες του Μιχαήλ Χουρμούζη *Τυχοδιώκτης* (1835), ο *Υπάλληλος* (1836).¹⁹ Ακολουθούν *Του Κουτρούλη ο γάμος*²⁰ του Α. Ρ. Ραγκαβή (1845) με καυστική σάτιρα κατά των βουλευτών και της ρουσφετολογίας, τα *Δημαιρεσιακά*²¹ (κωμωδία 5 πρ.) του Μιχαήλ Σισίνη (Αθήνα, 1848) που αναφέρεται στις δημοτικές εκλογές της περιόδου 1834-37, μετά την ψήφιση του νόμου «περί Δήμων» και στηλιτεύει τα έκτροπα της προεκλογικής περιόδου, την υποκρισία των υποψηφίων και την εκμετάλλευση των καλών

¹⁰ Αλέξανδρος Σβάλος, *Η συνταγματική ιστορία της Ελλάδος*. Επιμ. Λουκάς Αξελός. 3η εκδ. Αθήνα, Στοχαστής, 1972.

¹¹ R. Bickford-Smith, *Η Ελλάδα την εποχή του Γεωργίου του Α'*. Μετ. εισ. σχόλια Λυδία Παπαδάκη. Αθήνα, Ειρμός, 1993, σ. 298.

¹² Ελίσα-Άννα Δελβερούδη, *Ο Αλέξανδρος Σούτσος η πολιτική και το θέατρο*. Αθήνα, Πορεία, 1997, σ. 52.

¹³ Α' έκδ. Βενετία 1805, β' έκδ. Κωνσταντινούπολη 1842, γ' έκδ. με τίτλο *Ο φθόνος και οι αυλικοί* Αθήνα, 1855. Βλ. Δημ. Σπάθης, *Γεώργιος Ν. Σούτσος, Αλεξανδροβόδας ο ασυνείδητος: Κωμωδία...* Αθήνα, Κέδρος, 1995, σ. 273.

¹⁴ Δημ. Σπάθης, *Ο Διαφωτισμός και το νεοελληνικό θέατρο*. Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 1986, σσ. 45-46.

¹⁵ Ε.-Α. Δελβερούδη, *ό.π.*, όπου και προγενέστερη βιβλιογραφία.

¹⁶ Δημ. Σπάθης, «Μ. Χουρμούζης». Στον τόμο: *Σάτιρα και πολιτική στη νεώτερη Ελλάδα από τον Σολωμό ως τον Σεφέρη*, Αθή-

να, Εταιρεία Σπουδών Νεοελ. Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 1979, σσ. 71-97. Του ίδιου, «Η ακτινοβολία του Χουρμούζη...» *Πολίτης*, αρ. 54, Οκτ. 1982, σσ. 76-86. Τ. Λιγνάδης, *Ο Χουρμούζης. Ιστορία και θέατρο*. Αθήνα, Χ. Μπούρας, 1986.

¹⁷ Ο ίδιος άλλωστε τα χαρακτηρίζει πολιτικά δράματα. (Ε.-Α. Δελβερούδη, *ό.π.*, σ. 23).

¹⁸ *ό.π.*, σσ. 27-43.

¹⁹ Βλ. αν., σημ. 16.

²⁰ Βάλσας, Μ. *Το νεοελληνικό θέατρο από το 1453 έως το 1900*. Εισ. Μετ. Χ. Μπακονικόλα-Γεωργοπούλου: Αθήνα, Ειρμός, 1994, σσ. 366-367. Γ. Σιδέρης, *Ιστορία του νέου ελληνικού θεάτρου*. Τόμ. Α' *ό.π.*, σ. 122-123. Βλ. επίσης Α. Ρ. Ραγκαβής, *Του Κουτρούλη ο γάμος*, Πρόγραμμα Αμφι-Θεάτρου αρ. 20, Καλοκαίρι 1983.

²¹ Σιδέρης, Γ. *Ιστορία* *ό.π.*, σ. 134.

ανθρώπων του λαού, παρουσιάζοντας παράλληλα τη σύνθεση της ελληνικής κοινωνίας της εποχής και *Η αυτοχειροτόνητος δημογεροντία και τα πρακτικά αυτής* του Β. Ανδρονόπουλου (Αθήνα 1866).

Στην πρώτη λοιπόν κατηγορία των μονόπρακτων πολιτικών κωμωδιών με σημείο αναφοράς στο πολιτικό σύστημα της χώρας ανήκει το μονόπρακτο του Δημ. Παπαρηγόπουλου *Συζύγου εκλογή* που ξεχωρίζει για την αλληγορική σύλληψή του. Δημοσιεύεται το 1868, όταν ο συγγραφέας ήταν μόλις 25 χρονών και φανερώνει το ανήσυχο πνεύμα ενός προβληματισμένου νέου ανθρώπου που αναζητεί το καλύτερο από τα πολιτεύματα.²²

Στο Δήμο που αποφασίζει να παντρευτεί εμφανίζονται τρεις υποψήφιες νύφες: η Μοναρχία, αυστηρή και αυταρχική, με προσεγμένη εξωτερική εμφάνιση και πίστη στην εθιμοτυπία, θέλει πάντοτε να επιβάλλεται στους άλλους. Αντιπροσωπεύει τα απολυταρχικά καθεστώτα που χτίζουν την εξουσία τους πάνω στην άγνοια και στο φόβο των ανθρώπων. Μπροστά στην απειλή της Δημοκρατίας δεν θα διστάσει να συμμαχήσει ακόμα και με τον εχθρό της, την κυρία Σύνταγμα, η οποία παρουσιάζεται ανδρόγυνος, μισή άντρας και μισή γυναίκα, εκφράζοντας έτσι την πλασματική ισορροπία που αντιπροσωπεύει. Συνοδεύεται πάντα από τη Βουλή με την οποία έχει αναπτύξει σχέσεις αντιπάθειας, αλλά και εξάρτησης. Ζηλεύει και φοβάται τη Δημοκρατία, γι' αυτό μαζί με τη Μοναρχία προσπαθούν να αποτρέψουν το Δήμο να την διαλέξει.

Η Δημοκρατία είναι η αρχαία ευδαιμονία, που όμως έχει διαβρωθεί. Γι' αυτό παρουσιάζεται όμορφη, αλλά και γερασμένη. Μοιάζει σαν φάντασμα του παλαιού της εαυτού. Έχει πολλά κοινά σημεία με το Δήμο, καθώς και οι δύο έχουν περιπέσει από το νεανικό ενθουσιασμό και τη δύναμη, στη μιζέρια και την παρακαμή. Διατηρεί όμως ακόμα την αρετή, την απλότητα και την ευσπλαχνία της, μαζί με περηφάνια και αγνή αγάπη για την πατρίδα. Την συνδέει μια παλαιά και βαθύτατη σχέση με το Δήμο και φαίνεται πως είναι η ιδανική επιλογή γι' αυτόν. Τελικά όμως αποσύρεται, βλέποντας το Δήμο μεθυσμένο και υποχωρεί διατηρώντας την περηφάνια και τον αυτοσεβασμό της. Ο Δήμος επιλέγει τελικά για σύζυγό του την κυρία Σύνταγμα.²³

Το έργο γράφεται το 1868 τέσσερα χρόνια μετά την ψήφιση του Συντάγματος του 1864,²⁴ με το οποίο καθιερώνεται ως μορφή πολιτεύματος η βασιλευομένη δημοκρατία, αντί της συνταγματικής μοναρχίας, που ίσχυε μέχρι τότε με το Σύνταγμα του 1844, που είχε παραχωρήσει ο Όθωνας.²⁵ Η έξυπνη σύλληψη του θέματος, ο πλούσιος και πνευματώδης διάλογος και η καυστική του σάτιρα προσέκλυσαν το ενδιαφέρον στο έργο αυτό, που μεταφράστηκε στα γαλλικά (1868, 1872, 1874),²⁶ στα ιταλικά (1869, 1904, 1906)²⁷ και στα αγγλικά²⁸ και παίχτηκε από το «Μένανδρο» (1877,²⁹ 1881,³⁰ 1886,³¹ 1895³²) από το

²² Το 1861, φοιτητής ακόμα στη Νομική Σχολή του Παν. Αθηνών ο Δημ. Παπαρηγόπουλος δημοσιεύει ανώνυμα το έργο του *Σκέψεις ενός ληστού ή καταδίκη της κοινωνίας*, μελέτη που φανερώνει τη νεανική ροπή του προς την κοινωνική ανάλυση και το βαθύτερο στοχασμό. (Βλ. βιογραφία του στο *Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1986).

²³ Μ. Βάλσας, *ό.π.*, σ. 400.

²⁴ Έχει προηγηθεί το 1863 η άνοδος στο θρόνο της Ελλάδας του Γεωργίου του Α' και η ψήφιση το 1864 του νέου συντάγματος με το οποίο καταργείται η παλαιά γεροουσία και καθιερώνεται αντιπροσωπευτική βουλή με 150 βουλευτές. Καθιερώνεται έτσι ως μορφή πολιτεύματος η βασιλευομένη δημοκρατία αντί της συνταγματικής μοναρχίας και η αποδοχή της δημοκρατικής αρ-

χής αντί της μοναρχικής (R. Bickford-Smith, *ό.π.*, σσ. 295-296. Βλ. επίσης Αλεξ. Σβώλος, *ό.π.*).

²⁵ Ανδρέας Σκανδάμης, *Σελίδες της πολιτικής ιστορίας και κριτικής. Η τριακονταετία της βασιλείας του Όθωνος: 1832-1862*, Αθήνα, 1961.

²⁶ Μ. Βάλσας, *ό.π.*, σ. 398. Το έργο μετάφρασε επίσης και ο Queux de Saint-Hilaire (*ό.π.*, σ. 399).

²⁷ *Ο.π.*, σσ. 398-399.

²⁸ Την μετάφρασε ο George Wyndham (*ό.π.*, σ. 399).

²⁹ Παίζεται στην Αθήνα στο θέατρο «Απόλλων» στις 17 Αυγ. 1877. (Γ. Σιδέρης, *Ιστορία* *ό.π.*, σ. 135).

³⁰ Παίζεται στην Αθήνα, στο θέατρο «Ολύμπια» στις 21 Ιουλ. 1881. (Ευαγγελία Ανδριτσάνου, *Ελληνικός Δραματικός Θία-*

θίασο του Δ. Αλεξιάδη³³ (1882,³⁴ 1883³⁵, 1884,³⁶ 1886,³⁷ 1887,³⁸ 1888³⁹), από ερασιτέχνες,⁴⁰ καθώς και από ξένους θιάσους στο εξωτερικό.⁴¹

Ακολουθούν στην κατηγορία αυτή μια σειρά έργων με κύριο θέμα την παρουσίαση της διαφθοράς του ελληνικού κρατικού μηχανισμού και τη δυσλειτουργία του κοινοβουλευτισμού στην Ελλάδα, με την ανάπτυξη συστήματος πολιτικής πελατείας και τις συνθήκες βίας και νοθείας, κάτω από τις οποίες διεξάγονταν οι εκλογικές αναμετρήσεις στο β' μισό του αιώνα. Σε μία χώρα, όπου οι λειτουργίες του αστικού κράτους είχαν εισαχθεί από τη Δύση, χωρίς να έχουν συντελεστεί στην ελληνική κοινωνία οι απαραίτητες εσωτερικές διεργασίες για να τις δεχτεί, να τις αφομοιώσει και να λειτουργήσει σωστά, σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα,⁴² παρατηρούνται φαινόμενα διαφθοράς, εξαγοράς της ψήφου, ρουσφετολογίας και τυχοδιωκτισμού. Τη φαύλη αυτή κατάσταση επιδιώκουν να σατιρίσουν οι συγγραφείς, διακωμωδώντας τον τύπο του υποψήφιου βουλευτή, των εκλεγμένων εκπροσώπων του λαού στο κοινοβούλιο και των υπουργών, αποδίδοντας σ' αυτούς την ευθύνη για την εξαχρείωση του ελληνικού λαού.

Στην κατηγορία αυτή των έργων ανήκει *Ο υποψήφιος βουλευτής και οι τραμπούκοι* του Σωτήριου Καρτέσιου, μονόπρακτο με τη μορφή κωμωδίας *μετ' ασμάτων*, που δημοσιεύεται στην Αθήνα το 1868, χρονιά που μετά από μία μακρά περίοδο εναλλαγής κυβερνήσεων⁴³ στην εξουσία, γίνονται εκλογές στις 21 Μαρτίου, που τις κερδίζει με νοθεία ο Δημ. Βούλγαρης.⁴⁴ Επηρεασμένος από το κλίμα των πρόσφατων αυτών εκλογών ο Σ. Καρτέσιος μέσα από την ανοησία και τη μωροπιστία ενός υποψήφιου βουλευτή, του κ. Αντιλογίδη, σατιγραφεί όλο το σκηνικό της προεκλογικής εκστρατείας στην Ελλάδα, με επίκεντρο τις δολοφονίες του πλούσιου, αλλά τσιγκούνη υποψήφιου εθνοπατέρα, με κλακαδόρους, τραμπούκους και μαχαιροβγάλτες,⁴⁵ που κάνουν χρέη κομματαρχών και οι οποίοι, με πρόσχημα την εξαγορά ψηφοφόρων, τον ξετινάζουν οικονομικά.

Θίγονται επίσης στο πρόσωπο του Γερμανού Παρέδρου του Ηρακλείου το θέμα της εγκατάστασης Γερμανών⁴⁶ στην Ελλάδα, απομεινάρια της βαυαροκρατίας, και της ανάμειξής τους στην πολιτική ζωή

σος «Μένανδρος»: Από το θάνατο του Π. Σούτσα ως την πυρκαγιά του θεάτρου Σμύρνης: 1875-1884. Αθήνα, 1998, σ. 112. Μεταπτυχιακή εργασία στο Τ.Θ.Σ. του Παν. Αθηνών).

³¹ Παίζεται στο Κάιρο, στο θέατρο Εσβεκίας στις 17 Δεκ. 1886 (Βλ. προορ. Θ.Μ., αρ. 17).

³² Παίζεται στη Σμύρνη στο θέατρο Σμύρνης (πρώην Λουκά) το καλοκαίρι του 1895. (Χ. Σολομωνίδης, *Το θέατρο στη Σμύρνη: 1657-1922*, Αθήνα, 1954, σ. 134).

³³ Στις παραστάσεις του «Μένανδρου» τον Αυγ. του 1877 στην Αθήνα είχε συμπράξει και ο Δ. Αλεξιάδης. (Ε. Ανδριτσάνου, *ό.π.*, σσ. 33 και 38).

³⁴ Παίζεται στο θερινό θέατρο Πειραιά στις 3 Αύγ. 1882 (Εφ. Σφαίρα, 4 Αυγ. 1882).

³⁵ Παίζεται στο ίδιο θέατρο, στις 17 Ιουλ. 1883 (*ό.π.*, 16 Ιουλ. 1883).

³⁶ Παίζεται στο ίδιο θέατρο στις 14 Ιουλ. 1884 (Εφ. Πρόνοια, 12 Ιουλ. 1884).

³⁷ Παίζεται στην Αθήνα, στο θέατρο Αθηνών, στις 25 Μαρτ. 1886 (Εφημερίς, αρ. 84, 25 Μαρτ. 1886).

³⁸ Παίζεται στον Πειραιά στο θέατρο Τσόχα στις 2 και 11 Ιουλ. 1887 (Πρόνοια, 2 Ιουλ. 1887 και 11 Ιουλ. 1887).

³⁹ Παίζεται στον Πειραιά στο ίδιο θέατρο την 1 Αυγ. 1888 (*ό.π.*, 1 Αυγ. 1889).

⁴⁰ Παίζεται από ερασιτέχνες στη Λέσχη «Ένωσις» στη Λεμεσό

τον Ιουλ. του 1889. (Π. Μουστέρης, *Χρονολογική ιστορία του κυπριακού θεάτρου από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι και του 1986*, Λεμεσός, 1988, σ. 36).

⁴¹ Το έργο μεταφρασμένο στα ιταλικά παίχτηκε σε διάφορες πόλεις του εξωτερικού από την εταιρία Ζέρη-Λοβάδη. Παίχτηκε επίσης στα ρουμανικά στο θέατρο του Βουκουρεστίου. (Εφημερίς, 6 Αυγ. 1877).

⁴² Κ. Τσουκαλάς, «Κράτος και κοινωνία στην Ελλάδα του 19ου αι.» Στον τόμο: *Όψεις της ελληνικής κοινωνίας του 19^{ου} αιώνα*. Επιμ. Δ. Γ. Τσαούσης, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1984, σ. 40.

⁴³ Στέφανος Παπαγεωργίου, *Το ελληνικό κράτος 1821-1908: Οδηγός αρχειακών πηγών της νεοελληνικής ιστορίας*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1988, σσ. 190-191.

⁴⁴ Γιώργος Καρανικόλας, *Νόθες εκλογές στην Ελλάδα: 1844 - 1936*. Β' έκδ. Αθήνα, Επικαιρότητα, 1973, σσ. 255-279.

⁴⁵ Σωτήριος Καρτέσιος, *Ο υποψήφιος βουλευτής και οι τραμπούκοι*. Εν Αθήναις, 1868, σ. 23. Τα ονόματά τους είναι χαρακτηριστικά: Τραμπούκος, Μαγκούρας, Σούφρας, Παρέας, Φιάκας, Λαχτάρας (*ό.π.*). Βλ. επίσης *Η αθηναϊκή επιθεώρησης*. Επιμ. Θ. Χατζηπανταζής και Λ. Μαράκα. Τόμ. Α'. Αθήνα, Ερμής, 1977, σ. 34.

⁴⁶ Μνημονεύονται τα βαυαρικά ονόματα: Φαξ, Κρατμπάχαρ, Νάιφ, Κρούσιντζ, Σιμωντέτ, Σάιλερ, Όφμαν, Πίτιργεελ, Άλε Ταχάνδρες, Σάιτς, Τεχλάουτ (*ό.π.*, σ. 28).

του τόπου, καθώς και το θέμα της εξάρτησης των πολιτών από τους κρατούντες, για επαγγελματική και προσωπική αποκατάσταση.

Με το στόμα ενός ψηφοφόρου τραμπούκου, ο Σ. Καρτέσιος εκφράζει αυτό που ο λαός ζητάει από τα πολιτικά πρόσωπα: «να είναι καλοί πατριώτες, να γνωρίζουν καλά γράμματα και να εργάζονται για το καλό της πατρίδος»,⁴⁷ ενώ με την τελική αποστροφή του Αντιλογίδη, συμβουλεύει τους υποψήφιους, ότι εάν δεν έχουν ειλικρινείς φίλους, δεν φροντίζουν πραγματικά για το συμφέρον της πατρίδας και δεν καταβάλλουν κόπους για να αποκτήσουν κεφάλαια, να μην τολμήσουν να εκτεθούν στο βουλευτικό αγώνα.⁴⁸

Μιμούμενος τη *Βαβυλωνία* του Δημ. Βυζάντιου, ο Σ. Καρτέσιος χρησιμοποιεί τις ντοπιολαλιές των ψηφοφόρων, του Αρβανίτη από τα Μεσόγεια, του Χιώτη έμπορα από τον Πειραιά, καθώς και τα *σπασμένα ελληνικά* του Βαυαρού, για να εμπλουτίσει με κωμικά στοιχεία το δημιούργημά του, που συμπληρώνεται ηχητικά με την εμφάνιση των μουσικών που τραγουδώντας έρχονται να συγχαρούν τον Αντιλογίδη.⁴⁹ Το έργο παίχτηκε το 1865⁵⁰ και 1868⁵¹ και εκδόθηκε σε β' έκδοση το 1885, όταν ο συγγραφέας είχε ήδη πεθάνει, από το γιο του, Αρμόδιο Καρτέσιο, που το αφιερώνει στη μνήμη του.⁵²

Το 1875 δημοσιεύεται στην Πάτρα η μονόπρακτη πολιτική κωμωδία *Ο συνταγματικός Έλληνας* έργο του Παναγιώτη Μιχαλόπουλου, φοιτητή τότε της Νομικής, άλλο ένα έργο που γράφεται με την ευκαιρία των πρόσφατων εκλογών. Ο συγγραφέας τοποθετεί το έργο σε μια πόλη της Πελοποννήσου, ίσως την Πάτρα, κατά την εθνική εορτή της 25^{ης} Μαρτίου, παραμονές εκλογών⁵³ για να καντηριάσει την επίφαση και την κενότητα των εκδηλώσεων της εθνικής επετείου, που εκμεταλλεύονται επιτηδείως οι πολιτικοί για την προσωπική τους προβολή.⁵⁴

Στη συνέχεια στηλιτεύει τα ελληνικά πολιτικά ήθη, τους φιλόδοξους και τυχοδιώκτες πολιτικούς για τα μακροσκελή προγράμματα *μεστά αλαζώνος θωπείας* που φενακίζουν, εξαπατούν τα πλήθη μετερχόμενοι κάθε μέσο (χρήμα, δημοκοπία, ψευδείς υποσχέσεις) για να διαφθείρουν συνειδήσεις, και καταγγέλλει την τάξη των Ελλήνων πολιτικών για νεποτισμό και οικογενειοκρατία.⁵⁵

Ξεκινώντας από τη στηλίτευση της ελληνικής πολιτικής ζωής, το έργο προχωράει στην προσωπική επίθεση κατά συγκεκριμένου πολιτικού της εποχής, που τον σκιαγραφεί, αν και δεν τον κατονομάζει, για να καταλήξει σε ένα είδος μανιφέστου μιας νέας πολιτικής κίνησης. Ο πολιτικός που βάλλεται είναι ο Σπυρίδων Βαλαωρίτης⁵⁶ από τη Λευκάδα που κατηγορείται ως διχαστικός, φθονερός, και καταχθόνιος, υποκριτής, συμφεροντολόγος και παρασκηνιακό ενεργούμενο των ανακτόρων.⁵⁷ Στις εκλογές

⁴⁷ *Ο.π.*, σ. 18.

⁴⁸ *Ο.π.*, σ. 64.

⁴⁹ Για την εμφάνιση των κουτσαβάκηδων στη σκηνή και για τα τραγούδια τους βλ. Θ. Χατζηπανταζής, *Το κωμειδύλλιο*. Τόμ. Α' Αθήνα, Ερμής, 1981, σσ. 42, 231-232. Βλ. επίσης του ίδιου *Της Ασιατίδος μούσης ερασταί. Η ακμή του αθηναϊκού καφέ αμάν στα χρόνια της βασιλείας του Γεωργίου του Α'.* Συμβολή στη μελέτη της προϊστορίας του ρεμπέτικου. Αθήνα, Σαγμύ, 1986, σσ. 86.

⁵⁰ *Ο.π.*

⁵¹ Στις 12 Απρ. του 1868. (Γ. Σιδέρης, *Ιστορία* ό.π., σ. 134)

⁵² Βλ. πρόλογο της έκδοσης (Εν Αθήναις, 1885).

⁵³ Οι εκλογές έγιναν στις 18-21 Ιουλίου 1875. (*Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. Νεώτερος Ελληνισμός από το 1833 ως το 1881.*

Τόμ. Π'. Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1975, σ. 295).

⁵⁴ Παναγιώτης Μιχαλόπουλος, *Ο συνταγματικός Έλληνας. Κωμωδία πολιτική εις μίαν πράξιν*. Πάτρα, τυπ. Π. Ευμορφοπούλου, 1875, σ. 16.

⁵⁵ *Ο.π.*, σσ. 17-19, 24.

⁵⁶ Ο πολιτικός και διπλωμάτης Σπυρ. Βαλαωρίτης (Λευκάδα 1819-Αθήνα 1887) ήταν εξάδελφος του ποιητή Αριστοτέλη Βαλαωρίτη. Όντας βουλευτής στην Ιόνια Βουλή ήρθε αντιμέτωπος με τον εξάδελφό του ποιητή για το ζήτημα της Ένωσης της Επτανήσου με την Ελλάδα. Ως βουλευτής Επτανήσου έγινε υπουργός Οικονομικών στην κυβέρνηση του Δημ. Βούλγαρη και αργότερα επί Χαρίλαου Τρικούπη έγινε πρόεδρος της Βουλής.

⁵⁷ *Ο.π.*, σσ. 20-21.

της χρονιάς αυτής (1875) οι Βαλαωρίτηδες κατηγορήθηκαν ότι ξόδεψαν στην Λευκάδα 15.000 τάλληρα, για να εμποδίσουν την επιτυχία του κτηματία Γεράσιμου Σέρβου, που είχε εκλεγεί σε όλες τις προηγούμενες εκλογές, ο ίδιος δε ο Σπυρ. Βαλαωρίτης είχε σταλεί ως πρεσβευτής της Ελλάδος στο Λονδίνο για να πετύχει τη συγκατάθεση της βρεταννικής κυβέρνησης, για την κατάργηση του δημοκρατικού πολιτεύματος την Ελλάδα.⁵⁸ Ο νεαρός στην ηλικία συγγραφέας απογοητευμένος από τη μολυσμένη στασιμότητα της κλειστής τάξης των Ελλήνων πολιτικών, που μόνο τους μέλημα είχαν τη διατήρηση ενός σάπιου status quo,⁵⁹ που στερούσε την Ελλάδα από την πρόοδο, προτείνει, ως μόνη λύση, την κάθοδο στην πολιτική νέων ανθρώπων αδιάφορων, με ιδανικό τους την αφιλόκερδη προσφορά τους στον ελληνικό λαό και τη δημιουργία ενός νέου κόμματος, που θα συσπειρώσει τους ανθρώπους που εμφορούνται από πνεύμα ανανέωσης.⁶⁰

Πρόκειται για αντιπροσωπευτικό δείγμα μονόπρακτης κωμωδίας που γράφτηκε για να χρησιμεύσει ως μέσο παρέμβασης στα πολιτικά πράγματα της χώρας.⁶¹ Ως θεατρικό έργο όμως δεν είχε τύχη λόγω της στεγνής, άκαμπτης και αρχαιοπρεπούς γλώσσας του εκκολαπτόμενου νομομαθούς συγγραφέα της, που του αφαιρέσε έτσι κάθε θεατρικότητα.⁶²

Ακολουθεί το 1876 ο *Κούτρας*⁶³ του Σοφοκλή Καρύδη καυστική σάτιρα της μικρότητας και της μικρόνοιας των Ελλήνων πολιτικών. Αντιπροσωπευτικός τύπος υπουργού είναι ο κύριος Μικρομέγας⁶⁴ και βουλευτή ο αγράμματος και αφελής Κούτρας, που εύκολα γίνεται υποχείριο των εκάστοτε ισχυρών και στηρίζει κυβερνήσεις, για τις οποίες άλλοι αποφασίζουν, δημιουργώντας στη Βουλή πλασματικές πλειοψηφίες.

Στην ίδια κατηγορία κατατάσσονται επίσης τα έργα:

α') *Ο Ραμπαγαδίσκος* του Δημ. Κορομηλά που γράφεται το 1878.

β') *Η εκλογή της Αττικής του 1879 ή οι ψήφοι και τα παράπονα του κυρίου Κουμπάρη*. (Εν Αθήναις, 1879).

γ') *Τίς πταίει* του Αγησίλαου Βουτυρά (1880).

δ') *Ο υποψήφιος βουλευτής εν Ελλάδι* (Εν Ερμουπόλει, 1880).

ε') *Ο υποψήφιος βουλευτής και οι τραμπούκοι 2^η έκδ.* (1885).

στ') *Δεν έχει τα προσόντα* του Γ. Σουρή (Εν Αθήναις, 1885)

ζ') *Η περιφέρεια* του Γ. Σουρή (Εν Αθήναις, 1886)

η') *Ο υποψήφιος δήμαρχος* του Ι. Ν. Τσουνάτου (Εν Αθήναις, 1887).

θ') *Τα εκλογικά μας χάλια* του Πέτρου Λαζαρίδη (Εν Αθήναις, 1887).

ι') *Δίκαι θεών* του Α. Σ. Λιβαθηνόπουλου (Εν Αθήναις, 1887).

ια') *Εύσου* (Εν Λονδίνο, 1893).

ιβ') *Η πολιτική συναλλαγή* του Ιω. Φραγκιά (Εν Ερμουπόλει, 1893) κ.ά.⁶⁵

⁵⁸ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ό.π.

⁵⁹ Π. Μιχαλόπουλος, ό.π., σ. 24.

⁶⁰ *Ό.π.*, σ. 27.

⁶¹ *Ό.π.*, σσ. 28-29, 39.

⁶² *Δεν έχει εντοπιστεί παράστασή του.*

⁶³ Παίχτηκε στην Αθήνα στις 16 και 17 Δεκ. 1867 από το θίασο «Σοφοκλή» του Σοφ. Καρύδη μαζί με τον *Μικρομέγα* (Γ. Σιδέρης, *Ιστορία* ό.π., σ. 99. Βλ. επίσης του ίδιου. *Το αρχαίο θέατρο*

στη νέα ελληνική σκηνή, Αθήνα, Ίκαρος, 1976, σ. 56).

⁶⁴ Ο ίδιος ήρωας απαντάται και στην ομώνυμη μονόπρακτη κωμωδία του Σ. Καρύδη που εκδίδεται την ίδια χρονιά μαζί με τον *Κούτρα* και αποτελεί κατά κάποιο τρόπο συνέχειά του.

⁶⁵ Ο αναγκαστικός περιορισμός της έκτασης εισήγησης σε συνέδριο εμποδίζει την αναλυτική παρουσίαση των έργων αυτών στην παρούσα δημοσίευση.

Στη δεύτερη κατηγορία μονόπρακτων κωμωδιών με αντικείμενο θέματα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής και των σχέσεων της Ελλάδος με τις μεγάλες δυνάμεις εντάσσεται πρώτα η μονόπρακτη κωμωδία. *Η ρωσική προστασία* που δημοσιεύεται στην Αθήνα το 1878 από ανώνυμο συγγραφέα, πιθανότητα Μικρασιάτη. Αναφέρεται στην εποχή του Ρωσοτουρκικού πολέμου του 1877, όταν η Ρωσία με γρήγορη προέλαση έφτασε μέχρι τα στενά του Βοσπόρου και ήταν διάχυτη η εντύπωση ότι σκοπός της ήταν η κατάληψη της Κωνσταντινούπολης και η διάλυση της τουρκικής αυτοκρατορίας. Το έργο παρουσιάζει μία ελληνική οικογένεια σε κάποια περιοχή της Μικράς Ασίας που έχει χάσει το βιός της από τους Τσερκέζηδες (Κιρκάσιους). Τους έχουν πάρει τα πάντα (ρούχα, φαγώσιμα, έπιπλα) και τους άφησαν μόνο τα σανίδια του σπιτιού τους. Ζουν με την ελπίδα ότι θα έρθουν οι Ρώσοι να τους σώσουν. Η μεγάλη κόρη της οικογενείας, η Ελένη, είναι αρραβωνιασμένη με το Νικολό, όμως οι γονείς της αναβάλλουν το γάμο, γιατί δεν μπορούν ούτε στοιχειωδώς να την προικίσουν.

Τελικά οι Ρώσοι καταφθάνουν και με το πρόσχημα της παροχής προστασίας, εγκαθίστανται στο σπίτι τους, επεκτείνοντας την κυριαρχία τους παντού, μέχρι και στην όμορφη Ελένη, που ο Ρώσος αξιωματικός ορέγεται για τον εαυτό του. Ο νεαρός Νικολός που την αγαπά, εξαγριωμένος από τις χρονοτριβές του πεθερού του, αποφασίζει να δράσει γρήγορα. Με την απειλή πυροβόλου εμφανίζεται στα πεθερικά του και ζητά να γίνει επιτέλους ο γάμος, έστω και κάτω από αυτές τις συνθήκες. Αυτοί υποχωρούν και, ενώ γίνεται ο γάμος, επιστρέφει ο Ρώσος αξιωματικός που βλέποντας το ζευγάρι εξαγριώνεται, σύρει το ξίφος του και έτσι τελειώνει το έργο.

Ο συγγραφέας βάλλει κατά του ρωσικού επεκτατισμού, που αντιστρατεύεται τα συμφέροντα της Ελλάδας. Στο πρόσωπο του Νικολού είναι η ίδια η Ελλάδα, που θα κερδίσει μόνο με τα όπλα και με συντονισμένες και αποφασιστικές ενέργειες. Ένα έργο με αρκετούς συμβολισμούς.⁶⁶

Ακολουθούν τρεις μονόπρακτες κωμωδίες, που αναφέρονται στα γεγονότα του 1885, που έπληξαν το γοήτρο της Ελλάδας και την μείωσαν διεθνώς. Όταν η πέραν του Αίμου Βουλγαρία προσάρτησε πραξικοπηματικά την Ανατολική Ρωμυλία (6 Σεπτ. 1885) ανατρέποντας έτσι τη Συνθήκη του Βερολίνου (1878), η Ελλάδα, βλέποντας ότι βλάπτονταν άμεσα ζωτικά της συμφέροντα, λόγω του ελληνικού πληθυσμού της Ρωμυλίας και της στρατηγικής της θέσης για την απελευθέρωση της Μακεδονίας, ξεσηκώθηκε σε πανεθνική κινητοποίηση, διεκδικώντας την Κρήτη και την Ήπειρο. Ο τότε πρωθυπουργός Θεοδ. Δηλιγιάννης επιτόλαια φερόμενος, χωρίς διεθνή ερείσματα και την απαραίτητη πολεμική προπαρασκευή κήρυξε επιστράτευση και άρχισε να απειλεί την Τουρκία και να διεκδικεί την Ήπειρο και την Κρήτη. Οι μεγάλες δυνάμεις, υποστηρίζοντας την Τουρκία, αξίωσαν τον αφοπλισμό της Ελλάδας και αποκλείοντας με τους στόλους τους καίρια σημεία της χώρας, την εξανάγκασαν σε υποχώρηση. Για άλλη μία φορά η Ελλάδα δέχτηκε μείωση του γοήτρου της και οι ελπίδες της για επέκταση των εδαφών της διαψεύστηκαν.⁶⁷

Το θέμα αυτό επηρέασε τρεις συγγραφείς του 19^{ου} αι. το Νικ. Λάσκαρη, το Δημ. Κόκκο και το Δημ. Κορομηλά, για να γράψουν μονόπρακτες κωμωδίες, κάθε μία υπό διαφορετικό πρίσμα.

Ο Νικ. Λάσκαρης γράφει το 1886 το έμμετρο κωμικόν παίγνιον *Αφοπλίσου*⁶⁸ όπου παρουσιάζει τις μεγάλες δυνάμεις, την Ελλάδα και την Τουρκία υπό μορφή αντρών. Η Τουρκία, δυσανασχετώντας για

⁶⁶ Δεν έχει εντοπιστεί παράσταση του έργου.

⁶⁷ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. Νεώτερος Ελληνισμός από 1881 ως 1913*. Τόμ. ΙΔ' Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1975, σσ. 24-29.

⁶⁸ Παίχτηκε στην Αθήνα από ερασιτέχνες το 1886 (Γ. Σιδέρης, *Ιστορία ό.π.*, σ. 106).

τις διεκδικήσεις της Ελλάδας, έχει τη στήριξη της Αγγλίας, που σε αντάλλαγμα της προστασίας που της προσφέρει, ζητά από την Τουρκία την Κρήτη. Οι μεγάλες δυνάμεις ανησυχούν λόγω της πολεμικής προετοιμασίας της Ελλάδας και συνεννοούνται μεταξύ τους, πώς θα της κόψουν τα φτερά και θα περιορίσουν τις βλέψεις της. Έτσι με πρόσχημα τον αφοπλισμό των κρατών του Αίμου ζητούν τον αφοπλισμό της. Η Ελλάδα αρνείται και τότε εκείνες την απειλούν με αποκλεισμό των παραλίων της. Η Ελλάδα δεν υποχωρεί, καλεί το λαό σε γενική επιστράτευση και ζητεί από την Τουρκία την Ήπειρο και την Κρήτη. Οι δυνάμεις προκειμένου να αποφύγουν την αιματοχυσία προτείνουν τη σύγκληση συνεδρίου, για την προεδρία του οποίου όμως έρχονται μεταξύ τους σε διαμάχη. Έτσι στη γενική σύγκυση, η Ελλάδα βρίσκει την ευκαιρία και αρπάζει από την Τουρκία την Ήπειρο και την Κρήτη.

Είναι σαφές ότι το έργο γράφτηκε, ενώ τα γεγονότα βρίσκονταν σε εξέλιξη και κανείς δεν φανταζόταν το άδοξο τέλος της όλης επιχείρησης. Γι' αυτό και διαπνέεται από το πνεύμα της πατριωτικής έξαρσης της εποχής και απηχεί τις προσδοκίες του ελληνικού λαού να δει υλοποιούμενη τη Μεγάλη Ιδέα.

Την επόμενη κιόλας χρονιά (1887) ο Δημ. Κόκκος ακολουθώντας το παράδειγμα του Νικ. Λάσκαρη γράφει κι αυτός το κωμικόν παίγνιον *Ο Αφοπλισμός της Ελλάδος*⁶⁹ με το ίδιο σκηνικό και τις ίδιες αντρικές φιγούρες των μεγάλων δυνάμεων, και της Τουρκίας. Εδώ γίνεται επιπλέον αναφορά στις βλέψεις καθεμιάς από τις μεγάλες δυνάμεις. Η Αγγλία παρηγορεί την Τουρκία που οδύρεται για την απώλεια εδαφών της και την παροτρύνει να κτυπήσει την Ελλάδα. Η Ρωσία παρεμβαίνει, γιατί έχει ενδιαφέρον για την Κ/πολη και τα Στενά. Η Αυστρία παρεμβαίνει υπέρ της Τουρκίας, γιατί ενδιαφέρεται για τη Μακεδονία, ενώ ο Βίσμαρκ κινεί τα νήματα της διεθνούς διπλωματίας με στόχο την αλληλοεξόντωση των υπολοίπων μεγάλων δυνάμεων και την επικράτηση της Γερμανικής Αυτοκρατορίας. Στο τέλος η μικρή Ελλάδα που εμφανίζεται ως γυναικεία μορφή,⁷⁰ με μαλλιά ξέπλεκα αλλά οπλισμένη, παρά τις αντιδράσεις της, αφοπλίζεται από τις Δυνάμεις και αποσύρεται, ενώ η Τουρκία ικανοποιημένη προς το παρόν, εκφράζει τους φόβους της ότι μελλοντικά η Ελλάδα θα επανέλθει στις διεκδικήσεις της.

Μέσα στη γενική απογοήτευση από την ανεπιτυχή έκβαση των γεγονότων, με την τελευταία αποστροφή ο συγγραφέας επιδιώκει να δώσει ένα τόνο παρηγοριάς, την προσμονή της κατάλληλης στιγμής για την επέκταση των ελληνικών συνόρων.⁷¹

Στο τρίτο έργο *Οι Εφημερίδες*⁷² του Δημ. Κορομηλά που γράφεται το 1889, η σύλληψη είναι εντελώς διαφορετική. Έχουν βέβαια μεσολαβήσει τέσσερα χρόνια από το 1885. Τα πνεύματα έχουν καταλαγιάσει και μπορεί να δει κανείς αντικειμενικότερα τα πράγματα. Ο Δημ. Κορομηλάς, με ψύχραιμο πλέον μάτι, αποδίδει ευθύνης στους υπαίτιους της ήττας. Και υπεύθυνο θεωρεί τον ελληνικό λαό για το

⁶⁹ Το έργο είναι έμμετρο, γραμμένο στη δημοτική, σε 15σύλλαβο με ομοιοκαταληξία.

⁷⁰ Στο *Αφοπλισμό* του Νικ. Λάσκαρη η Ελλάδα ως ισχυρό κράτος παρουσιάζεται με αντρική μορφή, όπως η Τουρκία και οι μεγάλες δυνάμεις, ενώ αντίθετα στον *Αφοπλισμό της Ελλάδος* του Δ. Κόκκου η μειωμένη Ελλάδα εμφανίζεται με γυναικεία μορφή, ως το ασθενές φύλλο μπροστά στις αντρικές φιγούρες της Τουρκίας και των μεγάλων δυνάμεων.

⁷¹ Το έργο παίχτηκε στην Αθήνα το 1887 την Κυριακή των απόκρεω από ερασιτέχνες του Εθνικού Δραματικού Συλλόγου (Δημ. Κόκκος, *Ο αφοπλισμός της Ελλάδος, κωμικόν παίγνιον*.

Εν Αθήναις, 1887), στη Λεμεσό το Μάιο της ίδιας χρονιάς από μαθητές (Π. Μουστέρης, *ό.π.*, σ. 33), στις 21 Οκτ. 1890 στο «Νέον θέατρον» στην Αλεξάνδρεια από το θίασο του Β. Ανδρονόπουλου (*Ταχυδρόμος, Αλεξανδρείας*, 21 Οκτ. 1890), στις 24 Ιαν. 1893 από ερασιτέχνες στο Κάιρο, στο θέατρο «Αμπτούλ» (*ό.π.*, 23 Ιαν. 1893), ενώ περιελήφθη και στο ρεπερτόριο του θιάσου ανδρικών του Χρ. Κονιτσιώτη στην Αθήνα το 1895. (Αικ. Δεμέστιχα, *Η θεατρική ζωή στην Αθήνα και στον Πειραιά: 1890-1899*. Αθήνα, 1997, σσ. 274, 288, 303. Μεταπτυχιακή εργασία στο Γ.Θ.Σ. του Παν. Αθηνών).

⁷² Γ. Σιδέρης, *Ιστορία* *ό.π.*, σσ. 123-124.

ευμετάβλητο και αφίκορο του χαρακτήρα του, στοιχεία που τον οδηγούν σε λανθασμένη επιλογή των πολιτικών προσώπων που χειρίζονται την τύχη του, όπως στην περίπτωση της εκλογής του Θεοδ. Δηλιγιάννη. Ο Κορομηλάς εκφράζει ανοικτά την πολιτική του άποψη. Κατηγορεί το Θ. Δηλιγιάννη ως ασύνητο και αδαή πολιτικό, που με τις ενέργειες του έβλαψε την πατρίδα και τάσσεται υπέρ του Χαρ. Τρικούπη.

Όλο το έργο είναι αλληγορικό. Χρησιμοποιείται και εδώ το ίδιο μοτίβο με το έργο *Συζύγου εκλογή* του Δημ. Παπαρηγόπουλου. Ο Δήμος (ο ελληνικός λαός) περιστοιχιζόμενος από εχθρούς και από συμμάχους, που έχουν τη μορφή αιμοδιψών θηρίων (Ύαινα, Άρκτος, Καρχαρίας, Τίγρις, Βόας, Αετός) που φροντίζουν για την προώθηση των δικών τους συμφερόντων, θέλει να παντρεύει την κόρη του Εξουσία. Ως κακοί σύμβουλοί του, εμφανίζονται ο Φανατισμός, η Σπατάλη αλλά και η σύζυγός του, η Ελαφρότητα. Ο νέος που αγαπά την Εξουσία και θέλει να την παντρευτεί είναι ο Φιλόδημος (Χαρ. Τρικούπης), που όμως, επειδή δεν δημοκοπεί και δεν υπόσχεται αυτά που ο Δήμος θέλει να ακούσει, να διώξει δηλαδή τους λύκους που ρημάζουν το κτήμα (Ελλάδα), δεν επιλέγεται από το Δήμο για γαμπρός του.

Ανάμεσα στους γαμπρούς που πολιορκούν την Εξουσία (ο Βλάκας, ο Άφρων, ο Ηλίθιος και ο Κάνθων) ο Δήμος διαλέγει το Βουκόρυζο (Θ. Δηλιγιάννης), καφετζή από τη Φυγόπολη, επειδή εκείνος του υπόσχεται τα πάντα.

Όταν όμως ο Βουκόρυζος παίρνει την Εξουσία γυναίκα του, βάζει υποθήκη το κτήμα του πεθερού του, για να εξασφαλίσει λεφτά από το εξωτερικό (εξωτερικός δανεισμός) και παρορημητικός και ασύνητος καθώς είναι, έρχεται σε ρήξη με τους γείτονες, ενώ είναι απαραίσκειος για πόλεμο. Τότε οι μεγάλες δυνάμεις για να αντιμετωπίσουν την κατάσταση αποφασίζουν αποκλεισμό της χώρας. Ο Βουκόρυζος στη δύσκολη στιγμή εγκαταλείπει την Εξουσία, που τελικά παντρεύεται το Φιλόδημο.⁷³

Το έργο που υποβλήθηκε στο Λασσάνειο⁷⁴ Δραματικό Αγώνα του 1889 και απορρίφθηκε λόγω της πολιτικής θεματολογίας του, συμπληρώνεται, κατά μίμηση των κωμωδιών του Αριστοφάνη, με παράβαση. Το χορό αποτελούν οι εφημερίδες, κόρες της Κλειούς που εμφανίζονται ως οι καλοί σύμβουλοι του Δήμου. Συνοδεύεται από εκτενέστατη εισαγωγή και σημειώσεις που αποδεικνύουν το ιδιαίτερο ενδιαφέρον του Δημ. Κορομηλά για την πολιτική κατάσταση της εποχής του. Όπως φαίνεται και από το *Ραμπαγαδίσκο* (1878) ο συγγραφέας των κωμειδυλλίων και των ευχάριστων κωμωδιών ήταν ένα πολιτικά προβληματιζόμενο άτομο, που διακρινόταν για τη σύνεση και τη σωφροσύνη του.⁷⁵

Ο περιορισμένος χρόνος μιας εισήγησης δεν επιτρέπει την ανάλυση άλλων έργων. Στις επόμενες κατηγορίες θα μνημονευθούν μόνο επιγραμματικά μερικά έργα.

Στην τρίτη κατηγορία των έργων που αναφέρονται στην τέταρτη εξουσία, τον τύπο και στις σχέσεις του με τους πολιτικούς ανήκουν ο *Εφημεριδογράφος* ανώνυμου συγγραφέα⁷⁶ (Εν Αθήναις, 1850), ο *Αγραμματος δημοσιογράφος* (Εν Αθήναις, 1879) και *Τα κακουργήματα του παληανθρώπου* (Εν Αθήναις, 1884).

⁷³ Η επιτυχία της *Τύχης της Μαρούλας* που γράφεται την ίδια χρονιά (1889), επεσόκασε τις *Εφημερίδες*. Έτσι ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον έργο φαίνεται ότι δεν ανέβηκε ποτέ στη σκηνή.

⁷⁴ Κυριακή Πετράκου, *Οι θεατρικοί διαγωνισμοί: 1870-1925*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1999, σσ. 178-180.

⁷⁵ Βλ. επίσης τα έργα του ιδίου. *Η πτώση του υπουργείου* (1887) και *Η κηδεία του υπουργού* (1887). Βλ. Δ. Σπάθης, «Κορομηλάς, Δημήτριος». Στο *Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό*. Τόμ. 5. Α-

θήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1986. Με ενδιαφέρον αναμένεται η διδακτορική διατριβή της Ρέας Γρηγορίου για το Δημ. Κορομηλά.

⁷⁶ Η πατρότητα του έργου αμφισβητείται. Ο Μ. Βάλσας το αποδίδει στον Αλέξανδρο Σούτσο (Μ. Βάλσας, ό.π., σσ. 326) άποψη που δεν δέχεται η Ε. Α. Δελβερούδη. (Ε. Α. Δελβερούδη, ό.π., σσ. 117-120) Ο.Τ. Λιγνάδης το συγκαταλέγει στα έργα του Μ. Χουρμούζη (Τ. Λιγνάδης, ό.π., σ. 376-380), ενώ ο Δ. Σπάθης έχει αρνητική γνώμη. (Δ. Σπάθης, «Μ. Χουρμούζη», ό.π., σ. 84 εξ).

Στην τέταρτη κατηγορία, όπου πολιτικά πρόσωπα, καταστάσεις ή γεγονότα σατιρίζονται δευτερευόντως μέσα σε άλλα έργα, εντάσσονται τα έργα:

- α') *Το φάσμα* του Μ. Γ. Χριστοφορίδου (1879)
- β') *Αλλ' αντ' άλλων* του Γ. Σουρή (1880)
- γ') *Το μήλον της έριδος* του Ανδρέα Νικολάρα (1880)
- δ') *Η πτώσις του Υπουργείου* του Δημ. Κορομηλά (1887)
- ε') *Η βεγγέρα* του Ηλία Καπετανάκη (1895) κ.ά.

Ως προς τη μορφή, πολιτικές κωμωδίες μετ' ασμάτων είναι:

- 1) *Ο υποψήφιος βουλευτής και οι τραμπούκοι*, (1868)
- 2) *Η εκλογή της Αττικής* (1879)
- 3) *Τα κακουργήματα του παληανθρώπου* (1884)
- 4) *Ο υποψήφιος βουλευτής εν Ελλάδι* (1884)

ενώ θεατρόμορφοι διάλογοι είναι αυτοί του Γ. Σουρή στο *Ρωμικό, Πολιτικά προγράμματα εν Ελλάδι*⁷⁷ (1880), *Το εγχειρίδιον του εκλογέως*⁷⁸ (1894), του Χαρ. Άννινου κ.ά.

Κλείνοντας μπορούμε να διατυπώσουμε συνοπτικά μερικές παρατηρήσεις σχετικά με τα θεατρικά αυτά δημιουργήματα:

- α') Εκτός από κάποιες επώνυμες κωμωδίες, οι περισσότερες πολιτικές μονόπρακτες κωμωδίες είναι ανώνυμες και αυτό συμβαίνει, γιατί, κάτω από την ανωνυμία, ο συγγραφέας δόκιμος ή μη, μπορεί άφοβα να εκφράσει το πολιτικό πιστεύω του, αλλά και να στηλιτεύσει πρόσωπα και καταστάσεις.
- β') Σε αντίθεση με τα άλλα είδη κωμωδίας, οι πολιτικές μονόπρακτες κωμωδίες είναι όλες πρωτότυπες και όχι μεταφράσεις ή διασκευές στα καθ' ημάς, γεγονός που αποδεικνύει ότι οι συγγραφείς τους προβληματίζονταν από την ελληνική πραγματικότητα και δεν είχαν ανάγκη ξενόφερτης έμπνευσης.
- γ') Οι περισσότερες από τις κωμωδίες αυτές δεν παίχτηκαν, ή παίχτηκαν ελάχιστα και συνήθως από ερασιτέχνες. Το γεγονός αυτό οφείλεται στο ότι οι επαγγελματικοί θίασοι, έχοντας ήδη να αντιμετωπίσουν την καχυποψία των μεγαλουσιάνων και την αδιαφορία του επίσημου κράτους, δεν τολμούσαν να παίξουν έργα που έθιγαν σύγχρονα πρόσωπα και καταστάσεις και όχι γιατί κάποια από αυτά μειονεκτούσαν θεατρικά. Αντίθετα παιζόνταν κατά κόρο κωμωδιούλες, θεατρικά εξαμβλώματα, άνευρες και ανούσιες, που δεν ενοχλούσαν κανένα.
- δ') Η αιτία του μεγάλου αριθμού μονόπρακτων πολιτικών κωμωδιών οφείλεται στο γεγονός ότι η κωμωδία (πολύπρακτη ή μονόπρακτη) ως θεατρικό είδος έχει τη δυνατότητα να διδάξει, να αφυπνίσει συνειδήσεις και να διορθώσει πρόσωπα και καταστάσεις, μέσα από τη σάτιρα και τη διακωμώδηση, εύκολα και αβίαστα, είτε ως σκηνικό έργο, είτε ως ανάγνωσμα. Γι' αυτό το λόγο

⁷⁷ Ανώνυμος μίμος που δημοσιεύτηκε στο *Προφητικόν Ημερολόγιον του έτους 1881* υπό του διασήμου αστρονόμου Καζαμία. Αθήνησι, τύποις Ανδρέου Κορομηλά, 1880, σσ. 105-107.

⁷⁸ Θεατρόμορφος διάλογος του Χαρ. Άννινου. Δημοσιεύτηκε στο έργο του *Αττικάί Ημέραι*. Εν Αθήναις, 1894, σσ. 79-82.

και οι συγγραφείς την χρησιμοποιούν ως μέσο, για να εκφράσουν δημοσίως τη γνώμη τους και μάλιστα σε ορισμένες περιπτώσεις, για να διακηρύξουν τις πολιτικές τους θέσεις. Και αυτό γιατί πίστευαν ότι διά μέσου της κωμωδίας, οι απόψεις τους θα διαδοθούν ευκολότερα, παρά με οποιοδήποτε άλλο μέσο ή τρόπο γραφής. Άλλωστε ως θεατρική γραφή και μάλιστα σύντομη, η μονόπρακτη κωμωδία θεωρούνταν, εσφαλμένα βέβαια, είδος εύκολο με το οποίο ο καθένας μπορούσε να καταπιαστεί.

Σήμερα συγκεντρώνοντας όλα αυτά τα κείμενα και μελετώντας τα, πιστεύουμε ότι τρεις είναι οι πλευρές για τις οποίες μπορούν να αξιολογηθούν:

- α') ως τεκμήρια κοινωνικών μαρτυριών για την Ελλάδα του 19^{ου} αι.
- β') ως μέσα διακίνησης ιδεών και απόψεων και ως ντοκουμέντα κατανόησης πολιτικών καταστάσεων και αναπαράστασης της ιστορικής ατμόσφαιρας της εποχής και
- γ') από θεατρολογικής πλευράς ως ένα είδος θεατρικού έργου⁷⁹ που συνενούμενο σπονδυλωτά θα εξελιχθεί αργότερα στη μορφή της ελληνικής επιθεώρησης,⁸⁰ του κατ' εξοχήν πολιτικού θεάτρου της νεότερης Ελλάδος.

⁷⁹ Ιδιαίτερα οι κωμωδίες μετ' ασμάτων. Χαρακτηριστική η επισήμανση από τον καθηγητή Θ. Χατζηπανταζή ότι το σκετσάκι *Ο αφοπλισμός της Ελλάδος* προσφέρεται για μελέτη στους ερευνητές της προϊστορίας της Επιθεώρησης. (Θ. Χατζηπανταζής, *Το κωμειδύλλιο*. Τόμ. Β'. Αθήνα, Ερμής, 1981, σ. 251).

⁸⁰ Κώστας Γεωργουσόπουλος, «Επιθεώρηση, το πολιτικό μας θέατρο». Στον τόμο: *Κλειδιά και κώδικες θεάτρου. Η Ελληνικό θέατρο*. Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1984, σσ. 63-70. Για την επιθεώρηση βλ. *Η αθηναϊκή επιθεώρηση*. Επιμ. Θ. Χατζηπανταζής, Λ. Μαράκα. Τόμ. Α', ό.π., σσ. 7-68.